

SZILLABIKUS LINEÁRIS STRUKTÚRÁK A LENGYEL ÉS A MAGYAR NYELVBEN

BANCZEROWSKI JANUSZ

Az aktuális szótagok ($= szil_{akt}$) az artikulációs kontinuum temporális szerveződésének olyan minimális szegmentumai, amelyek határai az artikuláció erősségének megoszlásában bekövetkezett jelentős változásokat jelölik. Itt az egyik legfőbb probléma a szótag centrumának, azaz a szótagképző részének kérdése. Mint tudjuk, a szótag közepére esik a szupraglottális beszélőszervek maximális nyitottsága, vagyis mindig a legnyitottabb hangzó tölti be a szótagképző szerepét.

A homofón aktuális közlésekben ($=ak$) különféle $szil_{akt}$ különböztekünk meg, pl.:

$ak_1 = <on\ miał\ lu-dzką\ twarz>$

$ak_2 = <on\ miał\ ludz-ką\ twarz>$

Ebből következően a homofón aktuális közlések az artikulációs kontinuum temporális szerveződése tekintetében különbözhetnek egymástól. A $SZil_{akt}$ szimbólumot az összes $szil_{akt}$ halmazának jelölésére fenntartva, a szótagot ($=SZIL$) az összes homofón $szil_{akt}$ ($= szil_{akt}/hmfr$) halmazaként határozhatjuk meg:

$$SZil_{akt} = \sum_{i=1}^n szil_{akt}$$

$$SZIL = \sum_{i=1}^m szil_{akt}/hmfr$$

Ez azt jelenti, hogy a **homofónia relációja** ($=hmfr$) rendezi a $SZil_{akt}$ -halmazt, úgy, hogy egy osztályba csoportosítja a homofón $szil_{akt}$ -okat, s egyúttal a $szil_{akt}$ -ok számát a $SZIL$ -ok minimális számra korlátozza.

Az aktuális szótagok olyan aktuális hangok halmazai, amelyek között a **szillabikus hangjunktura relációja** érvényesül, vagyis minden $szil_{akt}$ -hoz pontosan hozzárendelhető egy sohasem ismétlődő hangokból álló hangsor. Egy ilyen sor alkotja a $szil_{akt}$ lineáris hangstruktúráját. Egy adott $szil_{akt}$ lineáris hangstruktúrájának megfeleltethetünk egy adott *hangzó*- és *fonémikus* struktúrát¹. Az ilyen típusú struktúrák, a **hangzó** és a **fonéma** lényegéből adódóan, ismétlődő elemeket is tartalmazhatnak. A szótagok lineáris hangzóstruktúrájának hangzói között a **szillabikus hangzójunktura**

relációja érvényesül. Az azonos *SZIL*-hoz tartozó aktuális szótagok lineáris struktúrája azonos. Vegyük például a <siedzieć> szót, amely két *szil_{akt}*-ből áll: <sie->, <-dzieć>. A grafémák segítségével való lejegyzés a megfelelő *szil_{akt}* lineáris hangstruktúráit jelöli, a lineáris hangzóstruktúrák pedig [çe-], [-dźetç] alakban, a megfelelő fonémikus struktúrák pedig (çe-), (-dźetç) alakban írhatók.

A szótagok lineáris struktúráinak fenti típusain kívül ezeknek az objektumoknak más, különféle lineáris struktúráit is létrehozhatjuk. A lineáris hangzóstruktúrákat különböző kategoriális lineáris struktúrákká alakíthatjuk át, ha a hangzókat azokkal a kategoriákkal helyettesítjük, amelyekhez tartoznak. Gondolunk itt az artikulációs, akusztikus vagy auditív kategoriákra. Így konstruálhatunk például mássalhangzókból (= consonans = C) és magánhangzókból (= vocalis = V) álló struktúrákat. Például a [çe -] és [-dźetç] szótagok lineáris hangzóstruktúrái a következő kategoriális struktúrákat alkothatják: *CV*-, *-CVC*.

Az egy vagy több tulajdonság szempontjából megkülönböztethetetlen összes *SZIL* halmaza szillabikus kategóriát alkot. A lineáris struktúrák típusa szerint például az összes *SZIL* halmaza (= *SL*) két kategóriákra osztható: **zárt szótagokra** (= *SZIL_z*), amelyek *C*-ra végződnek és **nyílt szótagokra** (= *SZIL_{ny}*), amelyek *V*-ra végződnek:

$$SL = \sum_{j=1}^k SZIL$$

$$SL = \sum_{i=1}^1 SZIL_z + \sum_{i=1}^n SZIL_{ny}$$

Kommunikációs szempontból úgy tűnik, hogy a szótag olyan struktúra, amely a nyelv elsajátításának folyamatában és a nyelvi kommunikáció során az információs csatornában fellépő zajok esetén megkönnyíti a szemantikai nyelvi egységek produkcióját és percepcióját, mert a szótagnak mindig alkotóeleme egy viszonylag nagy hangerejű (= Vocilatio) hangzó, amely nagyobb távolságról a felismerhetőséget jelenti. A nagyobb hangerejű hangzók nagyobb távolságból jobban felismerhetőek, mint a kisebb hangerejűek. A hangerő természetesen szorosan összefügg a **hangzóssággal** (= Sonitas), de a nyelvi szegmentumok más auditív aspektusát jelenti. Érdemes megjegyeznünk, hogy a legnagyobb hangerejű hangzók az alsó és nyílt magánhangzók. Kisebb hangerejűek a félig zárt és zárt magánhangzók, majd még kevesebb hangerőt képviselnek a likvidák, a nazális, rés- és zárhangok a mássalhangzók közül.

A szótagokra való felosztás néha problematikus, különösen akkor, ha mássalhangzókból álló szegmentumokról van szó. Ezek felosztását igen bonyolult és nem mindig egyértelmű szabályok határozzák meg. A szótagolás a szó morfémius struktúrájától is függ. Most nem bocsátkozunk a szótagokra való felosztás kritériumainak részletes tárgyalásába, noha ez még a laikus számára is könnyen érthető, hanem az esetleges kontrasztok szemléltetése céljából megpróbáljuk meghatározni az egyes szótagtípusokat a minket érdeklő nyelvekben.

A lengyel nyelvben a következő *SZIL*-tipusokat különböztethetjük meg:

1. V <u-da-wač>, <o-siem>, <i>
2. VC <on>, <od-je-chač>
3. VCC <ośc>, <uczt>, <odm>, <izb>, <iśc>
4. VCCC <ujśc>, <ostrz!>
5. CV <tu>, <po-le>, <my>, <ty>, <ty-siač>
6. CVC <pól>, <kul>, <siew>, <od-siew>, <kot>, <pies>
7. CVCC <wiatr>, <siadł>, <puls>, <jadł>, <wieszcz>
8. CVCCC <łask>, <kon-tekst>, <wychrzt>, <wieszczb>
9. CVCCCC <chamstw>, <zapstrz!>, <warstw>, <ziemstw>, <małżeństw>, <państw>
10. CC <hm!>
11. CCV <pra-ca>, <kra-ta>, <wro-ta>, <pta-ki>
12. CCVC <snop>, <swat>, <szpak>, <żłób>
13. CCVCC <sport>, <kleszcz>, <złość>, <chwast>, <rdest>
14. CCVCCC <Gdańsk>, <blichtr>, <spełzł>, <sfinks>, <spolszcz>
15. CCVCCCC <głupstw>, <hrabstw>, <kłamstw>, <świństw>
16. CCC <pst!>, <prrr!>, <brr!>, <trr!>
17. CCCV <pchła>, <pchnie>, <bzdu-ra>, <brnię-cie>, <krwi>
18. CCCVC <drwić>, <drwal>, <grzmot>, <pszczół>, <brzdąc>
19. CCCVCC <strajk>, <sprawdź!>, <skropl!>, <strzelb>, <stłukł>, <strzelb-ka>
20. CCCC <ćśśś>
21. CCCCVC <pstry>, <drgnię-cie>, <bzdnie>, <wstrzy-mać>, <źdźbło>
22. CCCCVC <wstręt>, <pstrąg>, <pstrzyć>
23. CCCCCV <w źdźble>, <w pstrą-gu>, <w Skrwie>
24. CCCCCVC <w źdźbłach>,

A magyar nyelv *SZIL*-tipusai a következők²:

1. V <ő>, <a-pa>, <a-nya>
2. VC <ű>, <em-ber>, <or-dít>, <ősz>, <ön>, <öt>
3. VCC <mi-ért>, <ült>, <írsz>, <árt>, <élt>
4. VCCC <oltsd!>, <ejtsd!>, <ártsd!>

5. CV <kő>, <mi>, <ti>, <ké-ső>, <nó-ta>
6. CVC <dob>, <kéz>, <köt>, <het-ven>, <hét>, <nép>
7. CVCC <kard>, <lánc>, <nyolc>, <roncs>, <fánk>, <tömb>
8. CVCCC <rontsd!>, <fejtsd!>, <hajtsd!>, <mumpsz>, <pénzt>, <vonzd!>
9. CC <css!>, <hm!>
10. CCV <tré-fa>, <krá-kog>, <zri>
11. CCVC <bluz>, <prém>, <spic-li>, <pléd>
12. CCVCC <sport>, <flört>, <prést>, <stand>
13. CCVCCC <szkunksz>, <szfinx>
14. CCC <pszt!>
15. CCCV <stró-fa>, <stré-ber>, <ptrü-csök>
16. CCCVC <stramm>, <spric-cel>, <sprot-ni>, <spröd>
17. CCCVCC <sztrájk>, <strand>, <sprint>

A két nyelv szótagstruktúráit összehasonlítva láthatjuk, hogy a lengyel nyelvben több *SZIL*-típus van, mint a magyarban. A magyarban előforduló összes struktúratípus a lengyel nyelvre is jellemző. A lengyelben azonban hét olyan *SZIL*-típust találunk, amely a magyar nyelvben idegen. Ezek a következők: *CVCCCC*, *CCVCCCC*, *CCCC*, *CCCCV*, *CCCCVC*, *CCCCCV*, *CCCCVCV*. Mindettől függetlenül a *SZIL* átlagos fonémahosszúsága a mai lengyel nyelvben = $2.5 \text{ fonéma}/\text{SZIL}$. A legnagyobb számú *V*, azaz a *SZIL*-hosszúság legkisebb középértéke a beszélt nyelvben található. Minden kétfonémás szó a lengyel nyelvben egyszótagú (az egyfonémás „szavak” közül csak a magánhangzók alkotnak szótagot, az „egyfonémás mássalhangzó-szavak” a következő szóhoz kapcsolódnak). A szavak különböző helyein előforduló fonémák gyakorisági megoszlásából kiderül, hogy az esetek túlnyomó részét a **kétfonémás** *CV* felépítésű szavak adják, vagyis a *SZIL* szempontjából ezek a legtipikusabbak. A háromfonémás szavakban a *SZIL*-hosszúság középértéke lényegesen nagyobb, mint a többi szóban (4-től 11 fonémásig). Ez a középérték = $2.7 \text{ fonéma}/\text{SZIL}$. Ebből következik, hogy a mai lengyel nyelvben határozottan gyakrabban fordulnak elő **egyszótagú háromfonémás**, *CVC*, *CCV*, *VCC* (ritkábban *VVC* konstrukciójú szavak, de a leggyakoribb a **háromfonémás, egyszótagú** *CVC* típusú szó, a leggyakoribb magánhangzó ebben a konstrukcióban az [a]. A 3-tól a 11 fonémás szavakig a legalacsonyabb *SZIL*-hosszúságértéket a **négyfonémás** szavak mutatják (= $2.36 \text{ fonéma}/\text{SZIL}$). Ez az alacsony középérték arra enged következtetni, hogy a négyfonémás szavak között a leggyakoribbak a kétszótagos *CVCV* és *VCVC* típusú szavak. A *SZIL* hosszúsági középértékei a hosszabb szavakban (5-től 11 fonémásig) igen csekély mértékben térnek el egymástól. Majdnem azonos értéket mutatnak a 6, 7, 8 és 9 fonémás szavak. Az ennél hosszabb (10–11

fonémás) szavakban csökkennek az értékek. A *SZIL* hosszúsági középértéke a legalacsonyabb az **öt**fonémás szavakban. A legnagyobb *SZIL* hosszúsági középérték-ingadozás a lengyel nyelv különböző stílusváltozataiban a **hat**- és **hét**fonémás szavakban figyelhető meg³.

A lengyel nyelvben a *SZIL* elején állhat egy, kettő, három, négy, öt, öt mássalhangzó. Négy és öt *C*-vel kezdődő *SZIL* csak szó elején fordulhat elő, négy *C*-vel végződő *SZIL* pedig csak szóvégi helyzetben. A magyar nyelvben a szótag elején egy, kettő, legfeljebb három mássalhangzó állhat, de két vagy három *C*-vel kezdődő *SZIL* esetén az ilyen struktúrák csak szó elején vagy olyan morféma találkozásánál fordulhatnak elő, ahol a második elem önálló szó szerepét is betöltheti, pl. <strand>–<magán - strand>. Két *C*-vel kezdődő *SZIL* esetén a magyar nyelvben csak a következő fonemakapcsolatok fordulhatnak elő: /p, t, k, b, d, g, f/ + /l, r/ vagy /f, s/ + /p, t, k, f, v, m, n, l, r/ vagy /kv/. Kivételt képeznek a /tl, dl, ff, sr/ segítségével képzett struktúrák. Három *C*-t tartalmazó *SZIL* esetén a *SZIL* elején csak a következő összetétel állhat: /f + p, t, k/ + /r/ vagy /str/. Kivétel a /ptr/ együttes. Az olyan *SZIL*-k csekély száma, amelyeknek egy része *V* előtt és *V* után három *C*-ből áll, azt bizonyítja, hogy ez a típusú mássalhangzókapcsolat nem jellemző a magyar nyelvre⁴.

Az azonos lexémához tartozó formák között a szótag nyíltsága vagy zártsága egyik nyelvben sem állandó jelenség, hanem a beszéd folyamán folytonosan változik, pl. v.ö. olyan magyar szavakat, mint: <ír>, <írsz>, <ír - tam>, vagyis *VC*, *VCC*, *VC-CVC* olyanokkal, mint: <í - rás>, <i - ro - da>, <í - rok>, azaz *V-CVC*, *V-CV-CV*, *V-CVC*, stb., vagy a lengyelben <pisz>, <pi - sze>, stb., vagyis *CVC*, *CV-VC* stb. A lengyel és a magyar nyelv szótagrendszere lényegesen különbözik a *SZIL* hosszúsága tekintetében, amit két tényező befolyásol: a magánhangzók hosszúsága és a szótag nyíltsága vagy zártsága. Rövid minden *SZIL_{ny}* típusú szótag, ami rövid magánhangzót tartalmaz. pl. az olyan magyar *SZIL*-k, mint <ki>, <mi>, <ti> stb. rövidek. A szótag hosszúságát elsősorban a magánhangzó hosszúsága vagy zártsága szabja meg, pl. a magyarban <mű>, <bő>, <tű>, <dob>, <kéz>, <méz> stb. A lengyel nyelvben a szótagok hosszúságát csak a szótagok zártsága határozza meg, hiszen a lengyelben nincsenek hosszú magánhangzók. A magyar nyelvben a szótag hosszúságát kétféle módon érhetjük el: hosszú magánhangzók segítségével és a szótagok zártságával. A beszéd folyamatában a rövid és hosszú szótagok váltakozása adja a nyelv ritmusát.

A két nyelvben a szótagok elválasztása hasonlóságokat mutat, de nyilvánvalók az eltérések is. A lengyel nyelvben a nyílt szótagok vannak túlnyomó többségben. A *SZIL* végén a lengyel kerül a mássalhangzókat, így ha két *V* között két vagy több *C* torlódik össze, általában mindegyik az új

szótag elejére kerül. Egyikük sem kapcsolódik az előző szótaghoz, pl. <ma - tka>, <kre - wny> stb. Csak azok az esetek képeznek kivételt, amikor a *C*-csoport elején [r], [w], [l], [m], [n], [ɲ] áll (ilyenkor ezeket a mássalhangzókat az előző *SZIL*-hez kapcsoljuk, pl. <wal - ka>, <lam - pa>, <pań - stwo> stb.), illetve akkor, amikor egy adott szó prefixuma *C*-re végződik (ilyenkor ez a *C* elkülönül az egésztől, pl. <pod - ro - bić>, <przed - sta - wić> stb.) Ez az elv vonatkozik a jövevényszavakra is, pl. <eks - pansja>, <im - port> stb. Ugyanígy járunk el az elkülöníthető szuffixum esetén is, pl. <warszaw - ski> stb. A lengyel nyelvben sok esetben a szótő mássalhangzóinak és a szuffixumok első mássalhangzóinak összeolvadása következtében ún. morfológiai csomók jönnek létre. A csomó mássalhangzóit a szótagokra való felosztás esetén kétféleképpen választhatjuk el egymástól: a szótővel vagy a szuffixummal, pl. <ludz - ki> vagy <lu - dzki>, <męs - two> vagy <mę - stwo> stb. Jobbnak látszik az a megoldás, amely a szuffixumot különíti el.

A magyar nyelvben azonban, a lengyelével ellentétben, ha két *V* között egy vagy több mássalhangzó van, akkor csak az utolsó mássalhangzót visszük át a következő szótagba, pl. <mé - ter>, <hely - re>, <térd - re>, <sztrájk - ba> stb. Az összetett szavakban viszont, a lengyelhez hasonlóan, az alkotóelemek határai jelentik a *SZIL* határait is, pl. <tév - ut>, <épp - oly>, <fel - ad>, <csak - is>, <Ma - gyar - or - szág> stb.

A két nyelv szótagstruktúráinak ismerete lehetővé teszi, hogy jobban megértsük, milyen hasonlóságok és különbségek mutatkoznak felépítésükben és fonikus kódjuk működésében a *SZIL* szintjén. A szerzett információkat többek között a glottodidaktikában használhatjuk fel. Megfigyeléseink például bebizonyították, hogy a lengyel nyelv azon *SZIL*-jei, amelyek elején és végén *C*-csoportok állnak, s ami a magyar nyelvre nem jellemző, komoly nehézségek forrásai lesznek azoknak a szavaknak a helyes fonikus realizációjánál, amelyek e *SZIL*-t tartalmazzák. Ez egy sereg nyelvi hibához vezet, amelyek sokszor akadályozzák a nyelvi kommunikáció folyamatát. A legtöbb nehézség a szó belsejében előforduló szótagok esetén van. A legkönnyebb az ajak- és foghangokkal összekapcsolt magánhangzók kiejtése. Az egyszótagú szavak közül azok kiejtése ütközik komoly akadályba, amelyekben több *C* torlódik össze, pl. <męła>, <zziąbł>, <zżółk>, <żdźbło> stb.

Mint tudjuk, a szótag természetes percepciós és artikulációs egység. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nála kisebb egységeket nem lehet az artikuláció vagy a percepció szempontjából elkülöníteni, s hogy nem tudjuk az egyes fonémákat azonosítani. Többek között arról van itt szó, hogy a beszéd percepciójának folyamatában a fonémákat másodlagosan, a szótagok elkülönítése után azonosítjuk, s a beszéd képzésének folyamatában a fonéma artikulációs realizációja a szótagban elfoglalt helyétől függ.

Irodalom

1. Banczerowski J., Kísérlet a magyar–lengyel kontrasztív fonológia „közvetítő-nyelvének” megteremtésére. In: Magyar Nyelv, 1989. 3. szám, LXXXV, 327–341.
2. Szende Tamás, A beszéd folyamat alaptényezői. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 15
3. Roclowski B., System fonostatystyczny współczesnego języka polskiego. Wydawnictwo PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1981. 45–49.
4. Kiss Sándor, A szótag fonológiája. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, X, Akadémiai Kiadó, Budapest 1974. 65. 68.